

نحل: ۷۸؛ فرقان: ۶۲؛ شوری: ۳۳؛ واقعه: ۷۰. (۲) شکر نعمات معنوی مانند وجود انبیا و اولیا، اعتقاد به وحدانیت خدا، علم، حکمت و هدایت (به مائده: ۶؛ یوسف: ۳۸؛ نمل: ۴۰؛ لقمان: ۱۲؛ انسان: ۳؛ نیز به نعمت*).

مفهوم شکر در ادبیات قرآنی با معنای حمد و ثنا هم خانواده و مترادف است، هرچند تفاوتی در کاربرد این دو اصطلاح نیز وجود دارد؛ مانند اینکه شکر فقط در مورد افعال مطرح می شود، اما حمد بر صفات نیز اطلاق می شود (به ابن اثیر، ذیل واژه) یا اینکه شکر در برابر نعمات است، ولی حمد* به غیر نعمت نیز تعلق می گیرد (ابوهلال عسکری، ص ۴۹). شکر با مفهوم رضا* نیز پیوند دارد و خوشنودی خداوند در گرو شکر نعمات او دانسته شده است (به زمر: ۷). همچنین در چند آیه شکر در پیوند با صبر و در قالب صیغه مبالغه صَبْر و شُكْر مطرح شده است (به ابراهیم: ۵؛ لقمان: ۳۱؛ سبأ: ۱۹؛ شوری: ۳۳). مفسران صَبْر و شُكْر را کنایه از مؤمن می دانند و می گویند صبر و شکر هریک نیمی از ایمان و کمال ایمان جمع این دو صفت در مؤمن است؛ زیرا مؤمن از دو حال خارج نیست یا در راحت است که شکر می گوید یا در سختی است که بر آن صبر می کند (برای نمونه به طوسی، ذیل سبأ: ۲۱؛ طبرسی؛ فخر رازی، ذیل ابراهیم: ۵). طبری (ذیل لقمان: ۳۱) آیات یادشده را از طریق آیات دیگری همچون آیه بیستم سوره ذاریات و آیه سوم سوره جاثیه تفسیر کرده و چون سیاق آیات مشابه است، «صَبْرًا و شُكْرًا» را به معنای مؤمنین و موقنین و مؤیدی بر برابری ایمان با جمع صبر و شکر دانسته است.

در مقابل شکر، مفهوم کفر مطرح می شود و دسته ای از آیات تقابل آن در روایان می سازند (به بقره: ۱۵۲؛ نمل: ۴۰؛ لقمان: ۱۲؛ زمر: ۷؛ انسان: ۳). دسته ای دیگر از آیات نیز بر تقابل معنای کفر* و ایمان* دلالت دارند (برای نمونه به بقره: ۲۵۳؛ نحل: ۱۰۶) و از مقایسه این دو دسته آیات برمی آید که شکر در تعلیم قرآنی مرادف ایمان و هم پایه آن است. مقاتل بن سلیمان، با در نظر داشتن این تقابل، شکر را در بیشتر موارد به صورت ایمان به وحدانیت خدا توضیح داده است (برای نمونه به ذیل اعراف: ۵۸؛ ابراهیم: ۷؛ قمر: ۳۵). در آیه ۱۴۷ سوره نساء، شکر و ایمان در کنار یکدیگر قرار می گیرند و خداوند وعده می دهد که اگر قومی شکرگزار باشند و ایمان بیاورند، عذاب الهی گریبانگیر آنها نخواهد شد. زَمَخْشَری در تفسیر این آیه به وجه بیان تقدم شکر بر ایمان پرداخته و آن را از سنخ تقدم مجمل بر مفصل دانسته است. به این معنا که انسان عاقل وقتی به نعماتی که به او ارزانی شده است، می نگرد و فواید آن را درمی یابد، به نحو کلی به وجود نعمات اعتراف می کند و شکر آنها را به جای می آورد، اما اگر این معرفت او را

V. Minorsky); Mehmed Hurşid Paşa, *Seyâhatnâme-i hudûd*, tr. Alâattin Eser, İstanbul 1997; Chris Kutschera, *Le mouvement national Kurde*, Paris 1979; David McDowall, *A modern history of the Kurds*, London 2007; Archie Roosevelt, *For lust of knowing: memoirs of an intelligence officer*, Boston 1988.

/ مدرس سعیدی /

شکر، واژه ای پرکاربرد در قرآن و حدیث و متون عرفانی و اخلاقی به معنای قدردانی از منعم از طریق اظهار نعمت.

۱) در قرآن و حدیث. در فرهنگ اسلامی الشاکر و الشکور* از اسماء و صفات الهی و شکرکردن فضیلتی برای بندگان و مایه رشد اخلاقی آنها است. شکر در لغت به معنای شناختن احسان، آشکارکردن آن و ستایش صاحب آن و در واژگان قرآنی نیز به معنای یادآوری و اظهار نعمت است. این ماده در معانی دیگری نیز به کار رفته است؛ مثلاً شُكْر، در معنای راضی شدن به اندک، درباره حیوانی به کار می رود که با خوردن کمی علف نیز فریه می شود یا شُكْرَة به معنای پُرشدگی و فراوانی، در مورد موجود شیردهی به کار می رود که با وجود خوردن مقدار کمی غذا شیر فراوان دارد. شکر در این صورت به معنای آکندگی خاطر از یاد نعمت دهنده است و گفته شده حقیقت شکر همان راضی شدن به اندک است (به خلیل بن احمد؛ ابن فارس؛ راغب اصفهانی، ذیل واژه). با وجود پراکندگی معانی شکر، معنای جامع میان همه کاربردهای آن، آشکارکردن نعمت است. حیوان شُكْر یا شُكْرَة نعمتی را که به وی ارزانی شده است به زبان وجود خود اظهار می کند (به ابوهلال عسکری، ص ۴۸-۴۹؛ نیز به مصطفوی، ذیل واژه؛ قس ابن فارس، همانجا، که این معانی را متباین می داند).

ماده شکر و مشتقات آن در قرآن ۶۹ بار درباره انسان و شش بار در مورد خدا به کار رفته است (به محمد فؤاد عبدالباقی، ذیل واژه). از آیات قرآن چنین برمی آید که شکر نعمات هم به اقرار زبانی هم به صورت شکرگزاری عملی است (به بقره: ۴۰؛ فرقان: ۶۲؛ سبأ: ۱۳؛ ضحی: ۱۱). مطابق این آیات، شکرگزاری به سه طریق محقق می شود: شکر زبانی با گفتن الحمد لله؛ شکر قلبی یا آگاهی باطنی به اینکه نعمات از جانب خداست؛ و شکر عملی و طاعت منعم با اعضا و جوارح (به طبری، ذیل نمل: ۱۹). آیات شکر را بسته به نوع نعمات می توان به دو دسته تقسیم کرد: ۱) شکر نعمات مادی مانند سکونت در زمین، ارزاق مادی (خوردنیها و آشامیدنیها)، اعضای بدن (چشم، گوش و قلب)، روز و شب، باد و آب (به اعراف: ۱۰؛ ابراهیم: ۳۷؛